

Maia Andréasson

Från satsdel till satsled
En översikt av orden för satsens delar 1806-1999

Mars 2001

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tj**ugohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg

Innehållsförteckning

1.	Inledning	1
1.1.	Bakgrund.....	1
1.2.	Syfte	3
1.3.	Tidigare forskning.....	4
1.4.	Urval av material	5
1.5.	Praktiska detaljer.....	7
2.	Subjektet	8
2.1.	Subjektets terminologi.....	8
2.1.1.	Subjektets omfång.....	8
2.1.2.	Expletivt subjekt.....	10
2.2.	Subjektets innehållssida	11
3.	Det finita verbet	14
3.1.	Det finita verbets terminologi	14
3.1.1.	Från verbum till predikat	14
3.1.2.	Från predikat till finit verb.....	16
3.2.	Predikatsledets innehållssida	18
3.3.	De infinita verbfraserna – ett obligatoriskt objekt?.....	18
4.	Objektet	20
4.1.	Objektets terminologi 1806–1904.....	20
4.2.	Objektets terminologi 1904–1999.....	21
4.3.	Objektets innehållssida	23
4.3.1.	Objekt i allmänhet	23
4.3.2.	Passiveringstestet.....	24
4.3.3.	Bisatser som objekt.....	24
4.3.4.	Objekt till hjälpverb.....	25
4.3.5.	Andra typer av infinitivfraser som objekt	25
4.3.6.	Innehållsobjekt	26
4.3.7.	Expletivt objekt.....	27

5.	Predikativet	28
5.1.	Bolanders avhandling	28
5.2.	Från predikat till predikatsfyllnad	29
5.3.	Från predikatsfyllnad till predikativ	30
6.	Attributet.....	31
6.1.	Termen attribut och dess beskrivning	31
6.2.	Undergrupper till attributet	32
7.	Adverbial	34
7.1.	Termen adverbial och dess beskrivning.....	34
7.2.	Agentadverbial	36
7.3.	Satsadverbial	37
8.	Sammanfattning	38
8.1.	Nydanare och standardiserare	38
8.2.	Sammanfattning av satsledens utveckling.....	39
8.3.	Avslutning	41
	Litteratur	42

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Under 1800-talets första årtionden blir lärare och språkvetare mer och mer medvetna om behovet av en modern allmän eller svensk språklära skriven på svenska. Svenska Akademien har enligt sina stadgar 1786 inte bara i uppdrag att utge en svensk ordbok, utan också en grammatik, men arbetet går långsamt.

Fram till denna tid har latinet varit det naturliga ingångsspråket i skolan och först när eleverna någorlunda behärskar detta går man vidare med modersmålet. Det har gått så långt att, som P.G. Boivie senare beskriver situationen i förordet till sin bok *Försök till en Svensk Syntax i enlighet med Läran om Satsen och Perioden*, ”föräldrar med skäl fråga, hvartill Latinska språkets studerande gagnar, då en förständig gosse efter flera års skolgång oftast icke kan på något språk skriva en sammanhängande och korrekt mening” (Boivie 1826, företal).

Ett av de områden inom språkläran som är mest eftersatt är satsläran och när Jakob Borelius översätter den franske orientalist och språkvetaren A.I. Silvestre de Sacys *Principes de Grammaire Générale* år 1806 får denna bok Svenska Akademiens godkännande till utgivning ”hälst då dylika arbeten på Svenska ännu saknades” (Borelius 1806, inledning).

Boivie, som också är den som 1820 introducerar benämningen *satsdel* (SAOB S1220), talar om sitt arbete med att beskriva den svenska syntaxen som ”sökandet af en väg, der ingen väg förut fanns” (1826: företal) och det råder också under lång tid en stor frihet när det gäller att välja termer för satsläran. Anders Fryxell utger 1824 en *Svensk språklära* som redan från början är en stor framgång och ges ut i tretton upplagor fram till 1865, men under samma period skrivs det ett otal andra språkläror för skolorna, både större och mindre.

C.J.L. Almqvist är en nydanare när det gäller den grammatiska terminologin. I sin *Allmän språklära* från 1829 väljer han att konstruera egna inhemska termer för grammatiska begrepp. Han menar att

de unga eleverna först ska möta termer på sitt eget språk, innan de sedan får se de latinska termerna tillsammans med de svenska och till sist, då de är mogna för detta, helt övergå till den latinska terminologin (1832:företal).

År 1836 kommer Svenska Akademiens första egna språklära, men författaren och akademiledamoten Lars Magnus Enberg hämtar till allra största delen sitt material från andra svenska och utländska verk och den får inte särskilt stort genomslag när det gäller terminologin (Noreen 1903:235, Lindstedt 1935:52).

Den frihet som råder för varje författare att själv välja vilka termer han ska använda är så stor, att Kungl. Maj:t 1878 tillsätter en kommitté för att skapa en enhetlig grammatisk terminologi för läroböcker i real-skolan. När kommittén 1882 ger ut sitt betänkande menar de att detta inte minst är viktigt när det gäller satsläran. Att ”uppfatta företeelserna inom det egna språket i deras sammanhang”, menar man, skulle kunna bli ”en hjälpreda af värde i och för tolkningen af de främmande språkens litteratur” (Betänkande 1882:10).

Samtidigt understryker kommittén hur omöjligt det skulle vara att skriva en allmängiltig grammatik, helt och hållet applicerbar på alla språk. Som så många andra vid denna tid menar de att de olika språken vart och ett styrs av lagar, och dessa ”låta nämligen icke intvinga sig under en gång för alla gemensamt fastställda former” (Betänkande 1882:11). Kommittén slår fast vilka termer som skall användas och detta får en oerhört stark inverkan på framför allt det som kallas den skolgrammatiska traditionen. Inte förrän nära hundra år senare börjar andra termer än de kommittén rekommenderat dyka upp i läroböcker för grundskola och gymnasium.

Under 1800-talets andra hälft har *nordiska språk* introducerats som ämne vid de svenska universiteten och när Natanael Beckman 1904 skriver sin *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen* får den stor spridning och används inte bara vid undervisning i real-skolan utan också som läromedel i grammatik vid universitet fram till 1900-talets sista årtionden.

I kölvattnet av den grammatiska diskussion som fördes på 1950-talet börjar under de följande årtiondena terminologin för satslära dock att förändras i läroböcker i grammatik för universitet och högskolor. Samtidigt som läroböckerna på grund- och gymnasieskolorna fortfarande följer den traditionella linjen, börjar man nu på högre nivå åter presentera nya syntaktiska termer. Den generativa transformationsgrammatiken med sitt från den traditionella grammatiken helt avvikande system för satsanalys lämnar sina spår och dansken Dide-

richsen med sitt satsanalysschema från 1946 påverkar också de svenska grammatikernas sätt att tänka och uttrycka sig.

När Svenska Akademiens grammatik utkommer i fyra fullmatade band på hösten 1999 får det som Boivie 1820 kallade *satsdelar* ett nytt namn: *satsled*, en term som redan några år tidigare använts av Erik Andersson i hans *Grammatik från grunden*.

SAG har som huvudsyfte att vara en deskriptiv grammatik, framför allt när det gäller språkbruket, men i den *Bakgrund, avgränsning, innehållsplan* som utgavs innan grammatiken kom ut anger författarna som ett delmål att tjäna språkforskningen genom att ”stabilisera den grammatiska terminologin” (1986:6) och troligt är att SAG kommer att tjäna som norm för de ord som används för den grammatiska beskrivningen av svenskan under lång tid framöver

1.2. Syfte

Målet med denna uppsats är att översiktligt beskriva hur den svenska terminologin förändrats när det gäller i första hand primära satsled, dvs. satsens finita och eventuella infinita verb med bestämmningar, inklusive subjekt, och även något beröra det man kan kalla de sekundära satsleden, dvs. bestämmningar till andra fraser i satsen (SAG 1:213, Stroh-Wollin 1998:45).

Jag är först och främst ute efter ta reda på vilka ord som använts för olika syntaktiska fenomen, när de börjat användas i svenskan, där möjligt är avgöra om termerna lånats in eller är inhemska konstruktioner, hur orden som sådana förändrats med tiden och när de eventuellt bortfallit. I andra hand gäller det att ta reda på hur beskrivningen av de olika satsleden ändrats, när nya undergrupper uppkommit och hur dessa benämnts och beskrivits av olika författare. Det handlar således i första hand om terminologins uttryckssida, i andra hand om dess innehållssida.

Nyckelordet för uppsatsen är *översikt* och jag gör inte anspråk på att ge en fullständig beskrivning av varje enskild detalj i utvecklingen, utan vill visa på linjer i den syntaktiska terminologins historia under de senaste 200 åren. Vissa satsled, som t.ex. *objektet*, där förändringarna i terminologi varit mer påtagliga, väljer jag att beskriva mer utförligt. Andra, där utvecklingen av terminologin redan finns utförligt beskriven, som t.ex. *predikativet*, eller där den största förändringen gäller innehållssidan, t.ex. *adverbialet*, får mindre utrymme.

Det är svårt att i en så här pass kortfattad undersökning i varje enskilt fall avgöra vilket språk som varit långgivande för de grammatiska termerna. Självklart har latinet spelat stor roll, men när sammansättningar som *ackusativobjekt* börjar dyka upp ställer jag mig genast frågan om dessa är inhemska konstruktioner eller om författaren blivit påverkad av något annat språk. Jag har valt att istället för att göra en djupgående analys av ett eller ett par satsled och eventuellt kunna avgöra exakt varifrån en term kommit, istället göra en översikt av alla satsledens utveckling inom det svenska språket och lämna de flesta spekulationer rörande långgivande språk därhän.

1.3. Tidigare forskning

Det verkar inte finnas så mycket vetenskaplig litteratur som beskriver just utvecklingen av terminologin inom svensk grammatik i allmänhet eller satslära i synnerhet. Dock finns enskilda satsled och deras historia beskrivna i avhandlingar. En av dessa är Maria Bolanders avhandling *Predikativets funktion i svenskan* som lades fram 1980 och som inleds med en beskrivning av hur terminologin för satsledet *predikativ* har utvecklats, inte bara i svensk satslära utan också i dansk, tysk och engelsk. Denna del av Bolanders avhandling tjänade i början av uppsatsarbetet som förebild för hur man kan skildra utvecklingen av ett satsled, både när det gäller terminologi och beskrivning. Dock har jag lagt tyngdpunkten på den terminologiska aspekten, medan Bolander i högre utsträckning poängterat utvecklingen av beskrivningen av satsledet.

Adolf Noreen har i första delen av sitt stora verk *Vårt språk* gjort en grundläggande bibliografisk översikt av svensk språkvetenskaplig litteratur genom historien med ingående kommentarer för de mer tongivande verken (1904:200ff, 290f).

När *Grammatik på villovägar* gavs ut av Svenska språknämnden 1987 så var det för att visa på besvärande skillnader mellan den skolingrammatiska traditionen och aktuell språkforskning. Nio språkforskare visade i boken på uppenbara problem med den grammatik som lärdes ut i skolorna, och när det gäller satslära skrev Maria Bolander om *predikativ*, Tor G. Hultman om *objekt*, Sven-Göran Malmgren om *formellt* och *egentligt subjekt*. Bengt Brodow, Nils-Erik Nilsson och Sten-Olof Ullström har 2000 i boken *Retoriken kring grammatiken*, en bok med underrubriken *Didaktiska perspektiv på skolgrammatik*, följt upp *Grammatik på villovägar* och konstaterar att inte mycket föränd-

rats på de 13 år som gått. Författarna resonerar om varför den skolgrammatiska traditionen kan ha fått så starkt inflytande på grammatikundervisningen under 1900-talet, de undersöker läromedel och intervjuar lärare för att ta reda på hur undervisningen bedrivs idag. Författarna talar i boken för att knyta grammatikundervisningen i skolan till elevernas egen produktion av texter och deras språkliga vardag (s. 61f, 134).

I uppsatsen ”L.M. Enberg och Svenska akademiens språklära” refererar Torvald Lindstedt till hur tidigare forskare påvisat att i stort sett allt i denna språklära från 1836 var mer eller mindre plagierat. Ett undantag fanns, nämligen avsnittet om syntax, där också en avdelning om stilistik fanns med. Lindstedt bevisar sedan att också detta avsnitt *Om Stil eller Skrifart* i stort sett var en försvenskning av engelsmannen Hugh Blairs *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. I ”Behandlingen av meningsbyggnaden i äldre svensk grammatik” ger samme författare en översikt av hur syntaxen behandlades före 1800-talets början och menar att orsaken till att syntaktiska frågor fick stå tillbaka fram till denna tid var att frågan om svenska språkets stavning kändes så mycket mer akut. Bengt Loman ger i uppsatsen ”Ordföljder i svensk grammatik och retorik” flera intressanta upplysningar om vilka av 1800-talets språkläraror som var mest tongivande och refererar till Noreen och Lindstedt. Han berättar också om hur Noreen i *Pedagogisk tidskrift* ”slaktade” förstaupplagan av Brates språklära som kom ut 1898 och om hur Brate sedan gav ut en förkortad upplaga som dock inte blev någon stor framgång. I sin uppsats om ”Gustaf Sjöborgs *Schwedische Sprachlehre für Deutsche* och den svenska grammatiktraditionen 1750–1815” från 1991 menar Sven-Göran Malmgren att Sjöborg är den förste svenske syntaktikern, trots att han enbart skrev på tyska. Han är påverkad av J. Chr. Adelungs skolgrammatik som kommit ut två år innan Sjöborg 1796 gav ut sin grammatik och termer som *subjekt* och *predikat* finns med i i stort sett de betydelser de har idag trots att dessa ord vid denna tid ännu inte introducerats som syntaktiska termer i svenskan. Sjöborgs grammatika hamnar dock, eftersom den är skriven på tyska, utanför denna undersökning, se nedan.

1.4. Urval av material

Förutom språkläraror som gäller det svenska språket finns det från slutet av 1700-talet och hela 1800-talet ett stort antal grammatikor för grekiska, latin och för moderna språk skrivna av svenskar, samt dessutom

svenska språklärar skrivna på tyska, franska och engelska av svenskar. Bara detta att undersöka samtliga utgivna svenska språklärar för att ge en exakt bild av utvecklingen av terminologin inom satslära låg utanför målet för denna uppsats. För att finna ett rimligt urval av grammatikar begränsade jag mig till språklärar skrivna på svenska gällande svenska språket, samt, under 1900-talet, av dessa enbart sådana som använts vid undervisning på universitet och högskolor. Inledningsvis använde jag mig av litteraturförteckningar i annan litteratur om satslära som t.ex. Maria Bolanders *Predikativets funktion i svenskan*, och Adolf Noreens genomgång av 1800-talets språklärar (Noreen 1903:290f). Dessutom drog jag bort och lade till från dessa genom att se vilka andra språklärar författarna själva refererade till som läsvärda i sina företal eller på andra ställen i sina böcker. Ett andra urval gjordes när jag sorterade bort de grammatikar, framför allt från tidigt 1800-tal, som saknade ett tydligt försök att beskriva satsläran.

Av de grammatikar jag undersökt har jag nästan uteslutande utgått från förstaupplagor. I två fall har jag funnit det belysande att även ha med en del exempel från efterföljande omarbetade utgåvor. Först gäller det Daniel Sundén som 1869 gav ut sin *Svensk språklära för elementar-läroverken* och sedan, då han ingått i den ovan nämnda kommittén för likformig utformning av läroböcker, omarbetade denna och kom med en ny utgåva 1882. Den andre är Erik Brate, som fick allvarlig kritik (Brate 1905, förord, Loman 1984:141) för sin första utgåva av *Svensk språklära för de allmänna läroverken* som kom ut 1898, men som sedan förkortade innehållet och kom med en ny utgåva 1905.

Två mindre grammatikar har fått vara med trots att de inte kan ha haft någon större spridning: det handlar om Carl Erik Schweders *Utkast till satslära jemte några allmännare syntaktiska regler* (1853), ett tunt häfte, som skrevs för att användas i hans undervisning vid Katedralskolan i Lund samt Nils Johan Kyléns *Svensk språklära till tjänst för elementarläroverk* från 1866.

Med ovanstående begränsningar och med undantag för någon grammatika som inte gick att få fram i tid, har jag i undersökningen för att få så stor bredd som möjligt tagit med samtliga undersökta grammatikar.

1.5. Praktiska detaljer

Den av Lars Magnus Enberg författade och av Svenska Akademien utgivna *Svensk språklära* från 1836 kommer, då det behövs, att förkortas SAS, och då det behövs i källhänvisningar att benämnas *Enberg*, Svenska Akademiens *Ordbok öfver svenska språket* förkortas SAOB och Svenska Akademiens grammatik från 1999, förkortas SAG båda utan angivande av årtal. *Grammatik på villovägar* förkortas GV och *Nationalencyklopedins ordbok* förkortas NEO.

Under 1800-talet var en av de stora tvistefrågorna både bland språk-
män och andra hur den svenska ortografin skulle standardiseras. Att
avgöra om olika författares stavsätt stämmer eller inte med de normer
som eventuellt kunde tänkas gälla vid de olika tidsepoker som skildras
är en omöjlighet, varför jag, när det gäller författare fram till 1905, i
citatet helt uteslutit kommentarer som gäller deras stavning.

2. Subjektet

Ordet *subjekt* kommer av latinets *subjectum*, som betyder ”grundbegrepp” och sägs av SAOB ha kommit in i svenskan som satsledsbeteckning med översättningen av de Sacys ”Grundreglorna af den allmänna språkläran” 1806 (SAOB:S14342). Ordet var då redan i bruk i svenskan som filosofisk term och flera år tidigare använde svensken Gustaf Sjöborg ordet *subjekt* som syntaktisk term då han på tyska skrev sin *Schwedische Sprachlehre für Deutsche* (Malmgren 1991: 159).

Subjektet är ett av de satsled som varierat minst när det gäller terminologin. Genom alla de undersökta språklärorna används ordet *subjekt* för i stort sett samma begrepp, även om beskrivningarna av satsledet och i viss mån omfånget kan variera.

2.1. Subjektets terminologi

2.1.1. Subjektets omfång

Redan Borelius använder ordet *subjekt* både för en enskild nominalfras och för ett helt satsled, när han ger exempelmeningarna ”*Victor är liten*”, ”*Viktors far är för mycket from*” och ”*Barn, som intet lära, äro lika de oskäligen djuren*” (1806:2f). Han förklarar att ett subjekt kan vara *oinvecklat*, dvs. stå utan bestämningar, eller *invecklat* dvs., som Borelius säger, stå med sin ”beskaffenhet [...] bestämd genom flera begrepp”. Termerna *enkelt* och *sammansatt subjekt* begagnar Borelius för att göra skillnad på om ett eller flera samordnade subjekt förekommer i frasen (1806:9ff).

Moberg använder också termerna *enkelt* och *sammansatt subjekt*, men då i samma betydelse som Borelius använder *oinvecklat* och *invecklat* (1815:47f). Boivie är näste man att ta upp konstruktionerna och väljer också han en egen terminologi: *rent subjekt*, som betyder att subjektet består av ett enda ord, och *blandat subjekt*, som kan vara antingen *utbildat* eller *utvidgat*. Det *utbildade subjektet* står med

bestämningar och det *utvidgade subjektet* sägs vara förenat med relativ bisats (1826:4, 6).

Svedbom är den förste som talar om satsens *subjektsdel*. Med detta menar han ”alla de ord tillsammanstagna, hvilka tjena att uttrycka det, hvarom någonting utsäges” eller helt enkelt ”subjektet tillsammans med dess bestämningar” och förklarar att man ibland måste göra omskrivningar för att kunna urskilja allt det som hör till *subjektsdelen* (1843:11,15). Kungl. Maj:ts Betänkande från 1882 ansåg, som enda kommentar till terminologin gällande detta satsled, att det räckte att använda ordet *subjekt*, ett ord som *subjektsdel* ansåg de inte var ”erforderligt”. Denna uppmaning följer D.A. Sundén, en av medförfattarna till betänkandet, när han 1882 gör en omarbetning av sin språklära från 1869 och stryker ordet *subjektsdel* som finns med i den tidigare upplagan (1869:153, 1882:161f).

Brate tar dock upp ordet *subjektsdel* igen som ”subjektet med dess omedelbara och medelbara bestämningar” (1905:137f), likaså de andra 1900-talsförfattarna fram till Ljung/Ohlander, som istället återgår till att låta ordet *subjekt* i sig själv ha denna vidgade betydelse (1971:146). Lindberg tar upp ordet *subjektsdel* som en förklaring till den nominalfras som bildar en av satsens huvuddelar (1976:132f).

Dahl jämför *subjekt* med *subjektsdel* och noterar att man ”i traditionell grammatik reserverade [...] ordet *subjekt* för huvudordet i subjektsfrasen” (1982:46f). Jan Svensson kommenterar detta faktum i ett kapitel i boken *Grammatik på villovägar*. Han skriver att det enklaste sättet att beskriva ett subjekt är att säga att ”ett subjekt kan utgöras av en nominalfras, ett infinitivuttryck eller en sats” och att objekt kan utgöras av samma sak (GV 1992:99ff). Detta att substantiv eller pronomen kan ha bestämningar och ensamma eller tillsammans med dessa utgöra subjekt eller objekt var ju, som tidigare nämnts, en tanke som fanns redan i de tidiga 1800-talsgrammatikerna. Möjligen började detta tänkesätt bortfalla i och med att man började tala om en *subjektsdel* där subjektet var *huvudord* och försvann sedan mer och mer efter det att kommittéledamöterna 1882 menat att inte ens föreställningen om en *subjektsdel* var nödvändig (Betänkande 1882:44).

De två sista årtiondena på 1900-talet används ordet *subjekt* framför allt i den vidare bemärkelsen, även om författarna, som Andersson, kan behöva förklara att *subjektet* dels kan räknas som *nominalfras*, dels som *huvudord med bestämningar* (1994:25f).

2.1.2. Expletivt subjekt

1800-talsgrammatikerna tar upp *det* som *expletivt subjekt* i två olika konstruktioner: dels för att uttrycka ett subjekt utan referent i satser av typen *Det regnar*, dels som platshållare i satser som inleds med någon typ av *presenteringskonstruktion* i satser av typen *Det sitter en lapp på dörren*.

Borelius skriver om ett referentlöst *det*, att ”*det* i detta talesett på ett flertydigt och obestämt sätt tillkännagifver Subjektet” (1806:98f). Boivie nämner också *det* som ett slags subjekt som kan ”tyckas stå öfverflödigt” förutom det ”egentliga subjektet” i exempelmeningen ”*Det har händt en olycka*” (1826:3). Enberg skriver att vid vissa verb, som t.ex. ”*Vara, Blifva, Finnas, Gifvas*” kommer *det* före och ”en annan nominativ följer”, och ger exempel på detta i meningen ”*Det fins en lag, af himlen skiftad*” (1836:256f).

Svedbom menar att satser som ”*Det snögar*” egentligen saknar subjekt, men har ett ”blott formelt (grammatikaliskt, icke logiskt) Subjekt, uttryckt genom det tonlösa *Det*” (1843:9). Sundén kallar också det referentlösa *det* för *formelt subjekt*, även om han efter sitt arbete med Kungl. Maj:ts betänkande lite försiktigt på några ställen i språkläran ändrar uttrycket till (*formelt*) *subjekt* (författarens parentes) (1869:115, 1882:92).

Beckman och Brate använder också termen *formellt subjekt* men nu handlar det inte bara om ett referentlöst *det*, utan också om det som redan Boivie talade om, ett *det* som enligt Beckman ”står där blott för att fylla en plats, subjektet står inte på sitt vanliga ställe” och som följs av ett *egentligt subjekt* (Beckman 1904:196, Brate 1905:144).

Ljung/Ohlander menar att det referentlösa *det* ska kallas *opersonligt subjekt* eftersom det inte syftar på något som tidigare nämnts (1971:146f) och inte kan strykas i satsen. Hultman reder ut begreppen inom den traditionella grammatiken när han talar om vilken betydelse han själv lägger i termen *formellt subjekt*:

Användningen av termen *formellt subjekt* skiftar starkt i den traditionella grammatiken. Följande tre fall kan urskiljas:

- (1.) Alla opersonliga *det* i subjektsställning kallas formellt subjekt
- (2.) Sådana *det* som motsvaras av *there* på engelska kallas formellt subjekt.
- (3.) Sådana *det* som står i satser med *egentligt subjekt* kallas formellt subjekt.

I den här boken används begreppet som i punkt 3 (1975:54).

Hultmans definition av det *formella subjektet* står sig i flera av de följande grammatikorna, även om vissa kallar det referentlösa *det* för *opersonligt subjekt* och andra nöjer sig med att kalla det *subjekt* (Thorell 1977:202, Lindberg 1976:143, 160, Jörgensen/Svensson 1986:94). Dahl använder inte någon av termerna, utan talar om *platshållare* när han skriver om det *subjektstvång* som finns i svenskan och om *det-insättning* vid *extraponerering*, när en subjektbisats flyttas till sista position i satsen och ett *det* måste sättas in på subjektplatsen (1982:47, 96).

Andersson går in djupare på hur vi använder *formellt subjekt* som platshållare på subjektplats och skriver, förutom om *extraponerering*, om *existentiellt subjekt*, dvs. satser av typen *Det sitter en lapp på dörren*, och *utbrytningskonstruktion*, där ett led brutits ur en bisats och placerats in i en annan: ”*Det var igår som Borgbacken öppnade*” (1994:74ff).

SAG väljer termen *expletivt subjekt* för alla de konstruktioner som tidigare kallats *formellt* eller *opersonligt subjekt* eller som stått för samma sak som dessa. Termen refererar till *det* som icke-referentiellt, *expletivt*, pronomen (SAG 4:38f).

2.2. Subjektets innehållssida

Beskrivningen av subjektet går från att tala om subjektets semantiska roll i satsen till att, allteftersom författarna blir mer och mer medvetna om hur svårdefinierad denna roll egentligen kan vara, syntaktiskt beskriva satsledets funktion. Under 1800-talet beskrev man subjektet nästan uteslutande som det man talade om eller tänkte på i satsen (Borelius 1806:2, Boivie 1826:1, Svedbom 1843:9 m.fl.). Fryxell var den förste som dessutom konstruerade en fråga för att hitta subjektet i en sats:

man uppsöker verbum och [...] lägger orden *hvilken, hvad* framföre och frågar *Hvilken flyger? Jo fogeln* (Fryxell 1824:78).

Subjeksfrågan är frekvent i senare språkläror och grammatikor, kanske därför att subjektet, som Hultman skriver, är ”abstrakt som grammatiskt begrepp” (1975:38f) och lärare och andra helt enkelt behöver ett handfast sätt att hitta det i satsen.

Ett annat sätt att hitta subjektet, som flera av de senare 1900-talsgrammatikorna nämner och som inspirerats av dansken Diderichsen, är att söka på *subjektplatsen*, direkt före eller direkt efter det *finita verbet*. Eftersom det råder *subjektstvång* i svenskan måste *subjektet*,

eller det *formella subjektet*, befinna sig på något av dessa platser (Jørgensen/Svensson 1986:93f, Andersson 1994:72f, Stroh-Wollin 1998:46).

Förutom placeringen i satsen är det vanligt att *subjektet* i 1900-talsgrammatikorna definieras genom sin relation till *predikatet* eller det *finita verbet*, beroende på vilken av dessa termer som används. Lindberg beskriver en *sats* som bestående av ”en nominalfras och en verbfras mellan vilka nexus råder” och att denna nominalfras kan kallas *subjektsdel* (1976:131f). Både Thorell (1977:200) och Jørgensen/Svensson (1986:92) har med *nexusrelationen* till det *finita verbet* i sina definitioner, och Andersson nämner också denna relation även om han inte just när han definierar subjektet benämner den *nexus* (1994:72f).

Andersson beskriver också subjektets förmåga att påverka andra satsdelar som ett kriterium. Också detta tänkesätt går tillbaka på Diderichsen, och anknyter mer till satsledets funktion än tidigare kriterier, som mest berört innehåll och form. I ett senare kapitel utvecklar Andersson också den s.k. *subjektsregeln*, som de av subjektet styrda satsdelarna måste följa (1994:73, 107f). I Tabell 1 ges en översikt av hur beskrivningen av satsledet *subjekt* utvecklats från att vara mer semantisk till att bli mer syntaktisk.

TABELL 1. *Beskrivningen av subjektet*

Författare/Ar	ngt man talar om	ngt man säger ngt om	subjektsfrågan	nexus	placering i satsen	kontrollerar andra led	kommentarer
Borelius 1806	X						
Broocman 1813	X						
Moberg 1815	X						
Fryxell 1824	X		X				
Boivie 1826		X					
Almqvist 1832	ett substantiv eller något som fungerar som detta						
Enberg 1836	X						
Svedbom 1843		X					
Schweder 1853		X					
Sundén 1869		X					
Brate 1898	språkligt uttryck för det logiska subjektet						
Beckman 1904	X	X					
Wessén 1968	X						
Ljung/Ohlander 1971			X				
Thorell 1973			X	X			
Hultman 1975			X				subjektet är abstrakt
Lindberg 1976				X			
Dahl 1982	huvudord i subjektsdelen						
Jørgensen/Svensson 1986				X	X		
Andersson 1994			X	(x)*	X	X	*se text
Stroh-Wollin 1998		(x)			X		
SAG 1999					X	X	obligatoriskt, bildar finit sats med det finita verbet

3. Det finita verbet

Det är inte helt okomplicerat att beskriva utvecklingen hos det begrepp som i traditionell grammatik kallades *predikat*. Vad som kan urskiljas är för det första termer som täcker de verbformer som, finita och infinita, kan sägas utgöra betydelsekärnan i satsen, för det andra termer som står för dessa verb samt deras eventuella bestämningar, samt för det tredje termer som står för enbart det finita verbet i satsen och ingenting annat. Jag har, för att framställningen inte ska bli alltför vidlyftig, under rubriken *Det finita verbets terminologi* valt att slå samman kategori ett och tre. Under rubriken *Predikatsledets terminologi* beskriver jag de olika termer som fanns för satsens verb med bestämningar och under rubriken *De infinita verbfraserna – verballed eller objekt?* tar jag upp problematiken med vilken satsledsbeteckning man ger de på hjälpverb följande infinita verben.

3.1. Det finita verbets terminologi

När det gäller de ord som beskriver det finita verbet och eventuella infinita verbformer i en sats har ord, fraser och sammansättningar med *verb* och *predikat* dominerat. Att, som fransmännen, helt enkelt beskriva detta i satslösningen centrala led som *le verbe* låg naturligtvis redan från början nära till hands eftersom enbart ord av ordklassen *verb* kan utgöra kärnan i det traditionell grammatik kallar *predikat* och vice versa. Ordet *predikat* är bildat från det latinska *predikatum* som betyder ”det utsagda” (NEO:609). Termen lånades in till satslärans terminologi från filosofien och betydde från början något helt annat än vad den sedermera kom att beteckna i den traditionella grammatiken.

3.1.1. Från *verbum* till *predikat*

I början av 1800-talet står ordet *predikat* för samma sak som det vi numera kallar *bundet predikativ* eller det som i den traditionella gramma-

tiken heter *predikatsfyllnad*. *Verb* eller *verbum* var de ord som fram till SAS 1836 nästan uteslutande användes för satsers finita verb (Borelius 1806:3f, Fryxell 1824:79 m.fl.), medan *predikatet* förklaras som en egenskap, något som säges om subjektet. En vanlig exempelmening som belyser detta är *Solen är lysande*, där *lysande* är predikat. Författarna hänvisar till filosofin och jämför med logiska kategorier, när de menar att alla ”vanliga verber”, som t.ex. *lyser* i satsen *Solen lyser*, är en sammansmältning av en *kopula* (copula eller satsband) och ett predikat. Enligt detta sätt att tänka kan således *Solen lyser* upplösas till *subjekt + kopula + predikat* och blir då *Solen är lysande*.

Kopula eller kopulaverb kallas verb som anses vara betydelsetomma och som inte kan stå utan *predikat*. Denna tanke återkommer ett hundratal år senare i den generativa transformationsgrammatiken och Bolander noterar i sin avhandling *Predikativets funktion i svenskan* att begreppet fortfarande är i bruk, men att det mest används ”som sammanfattande benämning på verb med svag egen betydelse” (1980:9). Exempel på sådana verb är *bliva* och *kallas*, men det är den ultimata kopulan, verbet *vara*, som i början på 1800-talet anses finnas underförstådd i stort sett alla andra verb.

Svedbom menar att kopulan kan sägas vara synlig i verbändelsen i de på detta vis sammansmälta verben, ”t. ex. *Det regn-ar. Solen skiner. o.s.v.*” (Svedbom 1843:10), medan Boivie tycker att detta på grund av svenskans fattigdom på ”ändelseförändringar för verbernes personer” egentligen inte är möjligt (1826:2). Boivie funderar senare i en anmärkning också över om verbet *vara* verkligen kan kallas helt betydelsetomt och varnar för att blanda ihop logik och grammatik:

Man måste göra skillnad mellan kopula i logiskt och i grammatikaliskt hänseende. Intet verbum finnes så fritt från alla bibegrepp, som kopula i logiskt hänseende bör vara. Vanligtvis anser man verbum vara, antingen tydligen utsatt eller inneslutet uti ett annat verbum, såsom den egentliga kopula i hvarje sats; men äfven detta verbum innefattar uti sig tvenne bibegrepp, som icke tillhöra kopula, nemligen: Tid och Tillvarelse, och kan således någon gång stå ensamt både såsom predikat och kopula; t. ex. i satserna: Gud är, Gud har varit, Gud skall vara [...] (Boivie 1826:3).

Den förste som kallar satsens finita verb *predikat* i stället för *verb/verbum* är Moberg, som redan 1815 väljer detta ord både för *lyser* i satsen *Solen lyser* och för *är god* i satsen *Gud är god* (Moberg 1815:46f). Efter honom är det inte förrän 1836 som Enberg tar upp detta beskrivningssätt igen, men han följs sedan av samtliga av de undersökta 1800-talsförfattarna. Det dröjer dock ända fram till Brate (1898:167)

innan författarna helt överger termen *predikat* som beteckning även för *bundet predikativ/predikatsfyllnad*.

Nämnas bör att Lindberg så sent som 1976 skriver: ”Ett adjektiv kan göras till predikat i en sats genom förmedling av *vara* eller *bli* (kopulaverb)” (s. 147). Här skulle man kunna tro att Lindberg återgår till den äldre typen av definition av ordet *predikat*, men det förefaller rimligare att hon i ovanstående citat jämför *predikat* med det hon kallar satsens *predikatsfras*. Wessén anser att *kopula* + *predikatsfyllnad* betydelsemässigt, ”semologiskt”, båda måste räknas till predikatet även om *kopulan* morfologiskt är ett *finit verb* (1968:143).

3.1.2. Från predikat till finit verb

I den traditionella grammatiken etableras under 1900-talet uttrycket *predikat* som term för satsens verb. Inte förrän mot slutet av 1900-talet börjar man ifrågasätta termen i samband med att dels Diderichsens satsanalysschema (1946:184ff), dels terminologi från den generativa transformationsgrammatiken kommer till bruk inom satsanalysen. Beroende på vilken syn de sena 1900-talsförfattarna har på satsanalys väljer de olika termer. Wessén, Ljung/Ohlander och Hultman är mer eller mindre traditionella i sin analys och håller sig också oftast till termen *predikat* eller *predikatsdel* (Wessén 1968:157, Ljung/Ohlander 1971:146, Hultman 1975:31). Thorell, Jörgensen/Svensson och Stroh-Wollin relaterar till Diderichsens satsanalysschema och använder således termer som *finit* och *infini verb* (Thorell 1973:198, Jörgensen/Svensson 1986:95, 139). Stroh-Wollin motiverar valet av termer på följande sätt:

Traditionellt har termen **predikat** eller **predikatsverb** använts som satsdelsbeteckning för satsens olika verb. [...] har dock det finita verbet en egen funktion och en egen position i satsen. Det ligger således en poäng i att urskilja det finita verbet som en egen satsdel och alltså skilja på finita och infinita verb som primära satsdelar (Stroh-Wollin 1998:45).

Både Östen Dahl och Ebba Lindberg anknyter till den generativa transformationsgrammatiken när de illustrerar sina satsanalyser med träd-scheman och väljer en term som anknyter till generativ grammatik: de talar om en *verbfras* (*VP*) som innehåller ett *verb* eller ett *predikat* (Lindberg 1976:131, 134, Dahl 1982:47f, 85, 89).

SAG har valt att inte använda termen *predikat* som syntaktisk term, utan låter detta ord beteckna ett ”semantiskt element i propositionen som utsäger något om predikationsbasen” (referenten till det satsled

som något utsäges om) (SAG 1:210). Termen *predikatsled* som används syntaktiskt, står för ett verb i finit form tillsammans med dess bestämningar. När det gäller infinita verbformer i *predikatsledet* se nedan 3:3.

I Tabell 2 beskrivs dels hur betydelsen av termen *predikat* förändrats, dels vad olika författare använt för term för satsens finita och infinita verb. Jag har för att generalisera använt en exempelmening som förekommer i flera språkläror: *Solen är lysande*. Detta innebär inte att *bundna predikativ* med t.ex. adjektiv utesluts.

TABELL 2. Från *verbum* över *predikat* till *finit verb*

	Vad betydde predikat?			Vilken syntaktisk term används för satsens finita och ev. infinita verb?			
	Solen är lysande.	Solen är lysande.	Solen lyser	verb/verbum	predikat	verbfras*	finit + ev. infinit verb
Borelius 1806		X		X			
Broocman 1813		X		X			
Moberg 1815	X						
Fryxell 1824		X		X			
Boivie 1826		X		X			
Almqvist 1832		X		X			
Enberg 1836	X		X		X		
Svedbom 1843		X	X		X		
Schweder 1853	X		X		X		
Sundén 1869	X		X		X		
Brate 1898			X		X		
Beckman 1904			X		X		
Wessén 1968	X		X		X		
Ljung/Ohlander 1971			X		X		
Thorell 1973			X				X
Hultman 1975			X		X		
Lindberg 1976	X		X		X		
Dahl 1982			X		X		
Jørgensen/Svensson 1986						X*	X
Andersson 1994							X
Stroh-Wollin 1998						X*	X
SAG 1999							X

Anm. I de fall termerna *predikativ* och *predikatsfyllnad* kommit in parallellt med predikat för det bundna predikativet har jag inte angett detta, då tabellen enbart vill visa på hur termen *predikat* definierades och vad satsens verballed kallades.

* Se vidare under 3.2.

3.2. Predikatsledets innehållssida

Redan i början av 1800-talet försöker författarna beskriva att de fyllnader eller bestämningar de anger är knutna antingen till subjektet eller predikatet. Moberg talar om en "utvidgad proposition" (1813:48) medan Fryxell, Boivie, Almqvist och även senare Schweder talar om "utbildade" eller "utvecklade" predikat, verb eller satser (t.ex. Fryxell 1824:80, Almqvist 1832:142).

Svedbom är den förste som sammanfattande kallar satsens verb och dess bestämningar för *predikatsdel* (1843:15) och efter honom tar i stort sett alla de undersökta författarna upp detta begrepp, några med avvikande termer. Thorell använder ordet *predikat* för satsens *finita* och ev. *infinita verb* vare sig det står ensamt eller tillsammans med fyllnadsled (1973:196). Dahl menar också att orden *predikat* och *predikatsdel* är synonyma men att de bör ersättas med termen *verbfras*. Han motiverar detta dels med att frasen alltid måste innehålla minst ett *finit verb*, dels med att det är "den vanligaste analysen inom generativ transformationsanalys" (1982:47f).

Jørgensen/Svensson däremot använder termen *verbfras* ur ett snävare perspektiv och menar att den bara kan rymma *finit verb*, *infinit verb*, *verbpartiklar* och *reflexivt pronomen* (1986:95). Ulla Stroh-Wollin använder också denna snävare betydelse, men som syntaktisk term för satsens verb tillsammans med bestämningar använder hon ordet *predikat* (1998:43), ett uttryckssätt som även Erik Andersson omfattar (1994:72).

Svenska Akademiens grammatik, slutligen, har för detta begrepp valt termen *predikatsled*.

3.3. De infinita verbfraserna – ett obligatoriskt objekt?

Något som Almqvist talar sig mer än varm för i båda sina språkläror, är tanken att de supinumfraser och infinitivfraser som kompletterar temporala och modala hjälpverb, skall uppfattas som objekt. Han menar att enbart enkla verbformer hör till verbets tempusformer och att det inte är oriktigt, men ändå onödigt att fylla verbens böjnings-scheman med allehanda sammansatta verbformer (1832:55, 146ff). Boivie håller i princip med och kallar detta för *verbalt objekt*. Där- emot tar han med konstruktionen också i sina uppställningar av verb-konjugationer (1820:183, 1826:45).

Beckman nämner i förbigående att supinum kan räknas som ett slags objekt till verbet *hafva*, men skriver senare att det nog inte är lämpligt eftersom det gör *subjektsfrågan* otydlig. Att fråga ”Hvem är det som har?” i stället för ”Hvem är det som har dummat sig?” är ju inte så lyckat (1904:134, 195f). Wessén menar att de infinitiver som följer på verb som inte egentligen är hjälpverb men som till sin betydelse gränsar till dessa, i satser som ”Vi försökte hålla oss vakna”, skulle kunna räknas som objekt (1968:173) och Andersson kategoriserar alla huvudverb till finita hjälpverb som ”ett slags objekt”(1994:72).

SAG menar likt Almqvist att hjälpverb tar infinitivfras, eller ibland supinum- eller participfras, som obligatoriskt objekt (SAG 3:572) och anger tre skäl till detta:

[...] för det första klart att en sådan fras utgör ett led som bestämmer hjälpverbet: den kan t.ex. flyttas dels ensam, dels tillsammans med sitt huvudord. För det andra visar den objektsegenskaper: framför allt kan den ersättas med nominalt pronomen (*kunna köpa fisk : kunna det, [...]*). För det tredje går det ingen klar gräns mellan huvudverb och hjälpverb, utan ett stort antal verb kan ordnas efter tilltagande hjälpverbsegenskaper. [...] Det är svårt att dra en gräns så att infinitivfrasen vid det ena verbet kallas objekt, vid det andra, likartade verbet någonting annat (SAG 3:292).

4. Objektet

4.1. Objektets terminologi 1806–1904

Inte förrän framåt mitten på 1800-talet börjar en egen term för *objekt* dyka upp i de svenska språklärorna. Innan dess överför man den latinska syntaxens kasusbeteckning på satsledet och säger *ackusativen* eller *dativen*, eller till och med, om objektet var ett verb: *infinitiven*. I början av århundradet tar man i svenskan endast upp *ackusativen* men redan vid 1800-talets andra hälft har också *dativen*, sedermera *dativobjektet* ”tillkämpat sig ett rum vid dess sida i läroböckerna” (Betänkande 1882:7).

Jacob Borelius väljer att kalla objekten för ”fyllnader” som kopplas ”omedelbarligen” och ”medelbarligen” till verbet (Borelius 1806:95). Det är denna terminologi som Enberg 1836 utvecklar, då han ger de olika typerna av objekt egna termer: *omedelbart* och *medelbart objekt* (Enberg 1836:279, 282). Bara några år senare väljer P. E. Svedbom att använda sammansättningarna *Ackusativ-Objekt* och *Dativ-Objekt* som L. Hammarsköld redan 1818 introducerat i svenskan i sin grekiska språklära (Hammarsköld 1818:118, Svedbom 1842:25f).

Under senare hälften av 1800-talet används de båda terminologierna omväxlande och efter Kungl. Maj:ts rekommendation i sitt betänkande är det runt sekelskiftet *ackusativ-* och *dativobjekt* som är huvudterminologi, dvs. används i löpande text och inte bara i definitioner (Brate 1898:164, Beckman 1904:116), medan *omedelbart* och *medelbart objekt* anges som ett alternativt sätt att benämna objekten. Så sent som 1968 nämns *omedelbart* och *medelbart objekt* som alternativa termer i en grammatika (Wessén 1968:158).

Terminologin *direkt* och *indirekt objekt* uppfattas kanske som ganska sentida. Men SAOB anger (D1484) att det redan är Almqvist som i företalet till sin ofullbordade *Ordbok öfver det svenska språket i dess närvarande skick* första gången talar om objekts direktet:

Vissa aktiva verber måste jemte sitt direkta objekt, nödvändigt hafva ett objekt till, som det styr indirekt eller med viss preposition (Almqvist 1842:VI).

År 1853 tar sig Carl Erik Schweder i Lund för att skriva en egen satslära att använda i sin undervisning på Katedralskolan i Lund. Han anger i sitt förord att han verkar för ”bibehållandet av det gamla och goda” och att han inte tänker ge sig på något nydanande. Trots det är detta den första språk- eller satslära som jag hittat som för objekt anger *direkt* och *indirekt objekt* som självständiga termer (1853:6f).

Tabell 3 visar hur terminologin för objekt utvecklas dels från de latinska termerna till sammansättningarna *ackusativobjekt* och *dativobjekt*, dels från adjektivfraser med *omedelbart/medelbart* respektive *direkt/indirekt* till termerna *omedelbart* och *medelbart objekt* respektive *direkt* och *indirekt objekt*.

TABELL 3. *Objektets terminologi 1806–1904*

Artal/ Författare	ackusativ och dativ	ackusativ- och dativobjekt	o-medelbar och medelbar fyllnad	o-medelbart och medelbart objekt	ett objekt som är direkt/ indirekt	direkt och indirekt objekt	Andra termer som nämns
Borelius 1806			X				
Broocman 1813	X						
Moberg 1815	X						
Boivie 1820	X						
Fryxell 1824	X						
Boivie 1826	X						
Almqvist 1829	X						
Almqvist 1832	X				*		*belagt i Almqvist 1842
Enberg 1836	X			X			
Svedbom 1843		X					Person- och Sak-Objekt
Schweder 1853						X	
Kylén 1866				X			(adjekt och objekt)
Sundén 1869		X		X			
Brate 1898		X		(X)			(prepositionsadverbial)
Beckman 1904		X		(X)			objekt med infinitiv

4.2. Objektets terminologi 1904–1999

Den första halvan av nittonhundratalet domineras, som nämns ovan, av Natanael Beckmans *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen* (1904) och därmed också av hans val av terminologi: *ackusativ* och *dativobjekt*. Termerna *omedelbart* och *medelbart objekt* nämns av

Beckman som parallella till *ackusativ- och dativobjekt* och omnämns så sent som 1968 av Wessén (s. 158), men bortfaller sedan totalt, kanske därför att de snarlika *direkt* och *indirekt objekt* nu börjar ta över. Inom skolgrammatiken kvarstår dock termerna *ackusativ-* och *dativobjekt* i läroböcker fram till århundradets slut (GV 1992:51).

Vad som annars är utmärkande för perioden efter 1970 är de olika försök som görs att skapa en lämplig term för den prepositionsfras med *åt*, *till* eller *för* som dittills oftast ansetts vara en variant av det *indirekta objektet/dativobjektet*. Problemet är inte nytt: redan kommittéledamöterna som 1882 författade Kungl. Maj:ts Betänkande ansåg att ”dativobjektet, så vidt som till dess uttryckande användes en preposition, lika väl kunde uppfattas såsom adverbial” (Betänkande 1882:47). Lindberg föreslår nu att satsledet skulle kunna kallas *prepositionsobjekt* eller *objektsadverbial*. Hon anser att ordet *objekt* ska finnas med som led i termen eftersom frasen ger *objektsföreställning*, dvs. att man psykologiskt uppfattar frasens referent som föremål för handlingen (1976:141, 145). Andersson talar om fenomenet där det *indirekta objektet* blir ett *adverbial*, utan närmare precision, som en *konstruktionsväxling* (1994:80). Stroh-Wollin menar att *åt/till/för-frasen* är en typ av *prepositionsobjekt* (1998:47), en term som annars ofta varit reserverad för de objektsfraser som uppstår när prepositionen är syntaktiskt oundgänglig för att verbet skall vara transitivt, t.ex. ”vi längtar *efter semester*”. SAG löser problemet genom att helt enkelt slå fast att en prepositionsfras aldrig kan vara objekt och kallar såväl den ena som den andra objektsliknande konstruktionen med preposition för *bundet adverbial* (SAG 1:159, 203). I tabellen nedan visas en översikt av vilka termer som använts i de undersökta 1900-talsgrammatikorna.

TABELL 4. *Objektets terminologi 1904–1999*

Artal/ Författare	Ackusativ- och dativobjekt	Omedelbart och medelbart objekt	Direkt och indirekt objekt	Objekt 1 och objekt 2
Beckman 1904	X	X		
Wessén 1968	X	X	(X)	
Ljung/Ohlander 1971	X		(X)	
Thorell 1973			X	
Teleman 1974				
Hultman 1975	objekt			
Lindberg 1976				X
Dahl 1982	(X)		X	
Jørgensen/Svensson 1986			X	
Andersson 1994			X	
SAG 1999			X	

4.3. Objektets innehållssida

4.3.1. Objekt i allmänhet

Under de första årtiondena av 1800-talet utvecklas så sakta en terminologi för olika typer av objekt. Borelius talar om "fyllnader" som görs "omedelbarligen" eller "medelbarligen" till verbet (1806:95), Moberg talar om "böjda kasus" (1815:54) och Broocman, som visserligen nämner termen *objekt* som "ett ord på hvilket" verbets "verkan kan öfverföras", ger inte några exempel och bara de aningen lösryckta upplysningarna att objektet alltid står i ackusativ och att det kan vara en egen sats, en s.k. *mellansats* (1813:54).

Det under 1800-talet absolut vanligaste sättet att definiera ett objekt i allmänhet, och det direkta objektet i synnerhet, är att på olika sätt tala om dess semantiska roll, som *föremålet för verbets verkan*. Detta kan tyckas vara en ganska självklar definition med tanke på att ordet *objekt* vid denna tid redan länge använts i svenskan i betydelsen *föremål* (SAOB:O93). Almqvist (1832:142) går så långt att han använder ordet *föremål* som alternativ term för objektet. Ibland används i beskrivningarna i stället för *föremål* ord som ett *mål* (Thorell 1973:207), en *sak* eller en *person* (Svedbom 1843:25).

Syntaktiskt beskrivs objektet som *en fyllnad* (t.ex. Borelius 1806:95), *en utbildning* (t.ex. Boivie 1826:40) och till sist *en bestämning av verbet/predikatet* (t.ex. Brate 1898:164, Beckman 1904:193). Denna senare definition står sig genom 1900-talet (t.ex. Wessén 1969:158, Ljung/Ohlander 1971:150, Andersson 1994:78f) även om den semantiska beskrivningen av objektet som ett föremål fortfarande oftast finns med. Svenska Akademiens grammatik (SAG 3:289f) är tydlig i sin gränsdragning mellan syntaktisk och semantisk beskrivning av objektet, något som i hög grad saknas i de tidigare grammatikerna och som kanske hade kunnat bidra till att ge en klarare bild av objektet.

Ett annat vanligt sätt att beskriva objektet är att utgå från läsarens behov att vid satsanalys kunna urskilja vilket led som är objekt. Objektet sägs då vara svaret på frågan: *{vem/vad/vilka} + predikatet + subjektet?* Fryxell är den förste som tillsammans med sin beskrivning av objektets semantiska roll anger att objektet är svaret på denna fråga (1824:80). Ljung/Ohlander (1971:150) och Lindberg (1976:140) nämner också detta sätt att finna objektet i satsen.

4.3.2. *Passiveringstestet*

I början av 1800-talet anser en del grammatiker att det går att avgöra vilket objekt som står i *ackusativen* och vilket som står i *dativen* i en och samma sats genom att se vilket av dem som blir subjekt i en passiv sats. Ett slags passiveringstest utvecklas, vilket huvudsakligen verkar användas för att särskilja *ackusativen* från *dativen*, och inte för att identifiera ensamt *ackusativobjekt*, vilket blev vanligt senare. En förespråkare för detta test, som utförligt beskriver proceduren, är Boivie:

Om då det ordet, som skall pröfvas, blir nominativus i den passiva satsen; så var det accusativus i den aktiva: men dativus bibehålles i den passiva satsen lika väl, som i den aktiva (1826:42f).

Boivie menar att han på detta sätt har löst problemet med att vissa verb verkar ta två *ackusativer*, något som han anser vara inlånat från latinet. Att han själv lånar in sin tanke om omöjligheten att passivisera en dativ från den tyska grammatiken (Wessén 1968:171), tycks vara mindre stötande.

Mot slutet av århundradet talar Sundén om att det nu börjat bli relativt vanligt att ”förbyta dativen till subjektsnominativ och låta ackusativen förbliva oförändrad”. Han ger exempel på flera meningar där detta enligt honom fortfarande absolut inte låter sig göras, t.ex. den idag helt rimliga frasen ”Han tillerkändes ersättning”, men är märkbart bekymrad över att ”utmärktare skriftställare” som t.ex. Tegnér använder sig av konstruktionen (1869:169f) och att den således måste anses vara tillåten – ibland.

Wessén menar hundra år senare att det vid många verb är orimligt att hålla på med att försöka urskilja vad som är ackusativobjekt och vad som är dativobjekt. Han noterar att tyskan fortfarande bara kan sätta ackusativobjektet som subjekt i passiv sats men också att ”språk utan kasusböjning (t.ex. engelskan, svenskan) har efter hand utvecklat större frihet”(1968:170f).

4.3.3. *Bisatser som objekt*

Kylén skriver i sin lilla satslära att en bisats kan vara objekt och ger exemplet ”Ingen känner, *hvad framtiden bär i sitt sköte*” (1866:10). Detta tas sedermera upp av Brate och Beckman som kallar satsledet *objektssats* (Brate 1898:173) och *objektsbisats* (Beckman 1904:204). De sena 1900-talsgrammatikerna analyserar dessa bisatser som *direkt*

objekt (Thorell 1974:211) eller bara *objekt* (Jørgensen/Svensson 1986: 97, 107). Svenska Akademiens Grammatik visar att en bisats i undantagsfall också kan stå som *indirekt objekt* (SAG 3:293).

4.3.4. *Objekt till hjälpverb*

Flera författare har fört fram tanken att de infinitiva verb som står som huvudverb till finita hjälpverb ska klassificeras som objekt. Jag har valt att ta upp denna diskussion i kapitlet *Det finita verbet*.

4.3.5. *Andra typer av infinitivfraser som objekt*

När det gäller andra typer av infinitivfraser som objekt, är Fryxell den förste som nämner dem (1824:81). Han konstaterar rätt och slätt att när ett verb är objekt så skall detta stå i "infinitivus" och ger exemplet "Barnet lär att läsa". Bland de här undersökta 1800-talsgrammatikerna är det efter Fryxell bara Svedbom som inte nämner någon typ av objekt med infinitiv. Boivie har som första satslära med både infinitivfras som objekt, "Jag hoppas *att bliva rik*" (min kursivering), och det som senare skulle komma att kallas *objekt med infinitiv*, och som Boivie kallar *nominalt objekt i ackusativ* och *verbalt objekt i infinitiv*: "Jag ser *min bror komma*" (författarens kursivering) (1826:45ff). Enberg nämner också båda typerna av infinitivfraser som objekt medan de mindre språklärarna nöjer sig med att ta upp endera av dem (1836:280, 290).

Termen *ackusativ med infinitiv* nämns i svenskan redan 1753 av Sven Hof i *Swänska språkets rätta skrifsätt* (Lindstedt 1949:62). När Sundén 1869 tar upp termen så är det som en av de konstruktioner med infinitiv som objekt där *att* inte används, och han ger som exempel Tegnécitatet "En liflighet, som jag trodde endast tillhöra Grekiskan och germaniska språkstammarne". Sundén noterar även att det i frasen "Bjud ditt hjerta här *att stadna*" handlar om "tvenne ackusativer" och att detta inte får blandas ihop med *ackusativ med infinitiv* (1869:167, 202). Brate kallar den ensamma infinitivfrasen för *infinitivobjekt*, oavsett om den föregås eller efterföljs av någon annan typ av objekt (1898:172).

1900-talsgrammatikerna tar i regel bara upp *objekt med infinitiv* till särskild behandling och ger ofta definitionen att denna fras kan omskrivas till en *att-bisats* (Lindberg 1976:163f, m.fl.). Thorell talar om

att satsdelen är en nexuskonstruktion och att den således kunde kallas "nexusobjekt" (1973:211). Flera nämner också att det nominala objektet kan ses som ett *tankeobjekt* till infinitivfrasen (Hultman 1975:79f, Dahl 1982:81). Att det bara är vissa verb som kan följas av *objekt med infinitiv* nämner de som går närmare in på att förklara fenomenet, bl.a. Andersson när han skriver:

Objekt med infinitiv förekommer vid vissa transitiva verb som *se, höra, tillåta*, i stelare stil också vid *antaga, förstå, tro*, etc. Det som semantiskt sett fungerar som föremål för handlingen (objekt) uttrycks syntaktiskt sett med två led, ett objekt och ett infinitiv, som kan sägas vara en satsdel av egen typ (1994:99).

SAG definierar *objekt med infinitiv* som "annan beteckning för objekt + nexusinfinitiv där infinitivfrasens predikationsbas anges med objektet" (SAG 1:203).

4.3.6. *Innehållsobjekt*

SAS är den första av de undersökta språklärorna som nämner att "neutrala verb med transitiv betydelse" ibland kan ta omedelbart objekt: *Lefva ett angenämt lif. Kämpa en god kamp* (1836:281). Kylén, som trettio år senare kopierar Enbergs exempelmeningar, tillägger att objekten i dessa fall består av nomen som är av samma stam som verbet (1866:5). När Beckman i avsnittet om verb tar upp konstruktionen kallar han den *innehållsobjekt* och ger mer varierade exempel:

transitiv konstruktion kan äfven antagas af ett eljes intransitivt verb, då detta förbindes med ett substantiv af mycket närbesläktad betydelse (s. k. *innehållsobjekt*).

Kronprinsen dansade första vals med prinsessan Ingeborg. Man sof den sömn som ej mer störs i tiden (Runeberg) (Beckman 1904:95).

Innehållsobjekt är en term som sedan står sig genom 1900-talet, och definieras som att detta objekt till annars intransitiva verb vanligen består "av ett substantiv med attribut eller substantivisk förled" (Thorell 1973:212) och "kan sägas upprepa eller specificera verbbegreppet" (Jørgensen/Svensson 1986:96). Andersson kallar denna typ av objekt *inre objekt* (1994:79f), en term som senare återkommer i Svenska Akademiens Grammatik med vidgad betydelse:

inre objekt, ibland sammanfattningen av innehållsobjekt och objekt som anger aktionens resultat (SAG 1:184).

4.3.7. *Expletivt objekt*

Precis som *det* kan kallas *opersonligt* eller *formellt subjekt* kan man också tala om ett *opersonligt* eller *formellt objekt*. Thorell använder termen *opersonligt objekt* och ger exempelmeningen ”Vi har **det** så trevligt här”. Han motiverar benämningen med att ordet *det* saknar korrelat och därför också betydelseinnehåll och går sedan vidare genom att definiera *det* i exempelmeningen ”En veteran finner **det** inte nödvändigt **att foga sig**” som ett förberedande (preparativt) objekt ”som syftar fram mot ett ”[...]’*egentligt*’ *objekt*” (min kursivering) (1973:212f).

Andersson ger exempelmeningarna ”Vi har *det* bra här” och ”Han fann *det* angeläget att avveckla affärerna” och kallar båda användningarna av *det* för *formellt objekt* (1994:81f). I SAG benämns samma sak *expletivt objekt* (SAG 3:301ff).

5. Predikativet

Som tidigare nämnts i kapitlet *Det finita verbet* användes i början av 1800-talet ordet *predikat* framför allt i den betydelse det hade i filosofin, som *det utsagda*, utsagan. Som satsled motsvaras detta *predikat* ungefär av det vi idag kallar *predikativ* och som i den traditionella grammatiken också kallats *predikatsfyllnad*. Jag har i avsnitt 3.1.1. *Från verbum till predikat* skildrat hur ordet *predikat* utvecklades från denna betydelse till att bli en term för det *finita verbet* med eller utan bestämningar.

5.1. Bolanders avhandling

Maria Bolanders avhandling *Predikativens funktion i svenskan* från 1980 inleds med en översikt av utvecklingen av satsledet *predikativ* från 1806 och framåt, inte bara när det gäller den svenska terminologin utan också jämfört med danska, norska, engelska och tyska. I kommentarerna till översiktstabellen för den svenska terminologin har hon gjort en redovisning av hur beskrivningen av de olika termerna varierat och noterar då bl.a.:

Inte heller mellan de grammatikor som givits ut i Sverige på 1970-talet råder enighet om vilken typ (eller vilka typer) resp term omfattar. Så kan t ex *Han ligger sjuk* benämnas P [predikativ], PF [predikatsfyllnad] eller PA [predikativt attribut] beroende på vilken grammatik man har framför sig, och termen PA kan omfatta så olika exempel som *Han ligger sjuk*, *Han kom glad emot oss* och *På vinden stod en kista, full med gamla spikar*. Att det förhåller sig på detta sätt torde delvis bero på att dessa kategorier är svårdefinierade och inte tillräckligt noggrant beskrivna för att man skall kunna enas om avgränsningarna, men det torde också bero på att gränserna mellan dessa kategorier många gånger kan bedömas olika från fall till fall beroende på vilka ord som ingår i konstruktionen och på kontexten (1980:14).

Bolander är med sin avhandling troligen en av dem som starkt påverkat utvecklingen av terminologin när det gäller *predikativet* i slutet

på 1900-talet, och för en mer ingående beskrivning av den svenska terminologins utveckling hänvisas till hennes avhandling.

5.2. Från predikat till predikatsfyllnad

Ordet *predikativ* är från början ett adjektiv bildat från ordet *predikat*, och i SAOB:s artikel om ordet beskrivs dess betydelse i första hand såhär:

som innebär ett predicerande; som innehåller ett predikat; ansluten till predikatet; som utgör predikatsfyllnad l. är utmärkande för predikatsfyllnaden; såsom predikatsfyllnad; stundom om satsbyggnad: som innehåller en l. flera predikatsfyllnader (SAOB P1700).

I denna betydelse är det Borelius, som introducerar begreppet i svenskan, när han översätter det från franskan i de Sacys ”Principes ...” (Borelius 1806:6). Så småningom går ordet *predikativ* över till att också vara ett substantiv, troligen i och med att ordet *bestämning*, och ord med motsvarande betydelse, bortfaller i uttryck som *predikativ bestämning*. SAOB har dock inte med *predikativ* som substantiv i sin artikel från 1954.

Den förste som börjar föra fram nya termer när det gäller detta satsled är Svedbom. Han använder ordet *predikat*, både för ett ensamt verb, som i sig själv innefattar betydelsen av ett *kopulaverb* och ett *predikatsord* (t.ex. ”Solen *skiner*”), och för en fras, där *kopulaverbet* och det *öppna predikatsordet* är uttryckta (t.ex. ”Snön *är vit*”). Medan han förklarar detta presenterar han dock ordet *predikativ* som substantiv för första gången i svenskan, när han skriver att ”det egentliga Predikatet, som då äfven kallas *Predikativ*” inte bara används som utfyllnad till *är* utan även till *temporal*a och *modala hjälpverb* som *har*, *skall*, *må*.

Och till sist skapar han senare i språkläran ytterligare en kategori av *öppna predikatsord*, när han skriver ett helt kapitel om ”Predikatets Fyllnad” eller, som han skriver i den löpande texten, *Predikatsfyllnad*. Detta satsled utgör enligt honom de fyllnader som följer på verb som *bliva*, *heta*, *kallas*, *hälsas*, *anses* (1843:8, 10, 38f).

Ingen av de följande författarna följer Svedboms uppdelning. Schweder förenklar tio år senare det hela när han skriver att predikatet alltid är ett *finit verb*, oavsett om det kan stå för sig själv, eller om det kräver *predikatsfyllnad* (1853:3). Sundén använder *predikatsfyllnad* i löpande text, men nämner *predikativ* som en alternativ term. Han är

också den förste som nämner underkategorierna: *subjektiv* och *objektiv predikatsfyllnad* och *predikativt attribut* (1882:164f).

Beckman följer Sundéns terminologi och lägger till termerna *egentlig* eller *nödvändig predikatsfyllnad*, för predikatsfyllnad till verb som inte ”uttrycker någon rimlig mening”, och *oegentlig predikatsfyllnad* eller *predikativt attribut* för predikatsfyllnad till verb som ”i och för sig ger full mening” men som ändå har predikatsfyllnad. Den senare frasen är då enligt Beckman ”ett mellanting mellan predikatsfyllnad och attribut” (1904:49).

5.3. Från predikatsfyllnad till predikativ

Wessén menar att termen *predikativt attribut* är tillämplig på hela begreppet *predikatsfyllnad*, och motiverar detta med att predikatsfyllnaden liksom attributet är en bestämning till ett substantiv, nämligen subjektet eller objektet (1968:164). Dessutom verkar han i texten till synes helt godtyckligt växla mellan *predikativ* och *predikatsfyllnad*, vilket kan förvirra i synnerhet i sammanhang som följande:

Om finitet är ett rent formord (*är, blir*), utgör predikativet den väsentliga delen av predikatet, det nya som utsäges i satsen. Därav namnet ”det som utfyller predikatet” (1968:162).

Lindberg använder som alternativ till *oegentlig predikatsfyllnad*, termen *fritt predikativ* och använder termen *attributiv satsförkortning* för det som tidigare författare kallat *predikativt attribut* (1976:148ff). Efter Bolanders avhandling 1980 används generellt ordet *predikativ*. Andersson använder ordet *kontrollör* för det ord tillsammans med vilket *nödvändigt* och *icke-nödvändigt predikativ* kongruensböjs. *Nödvändigt predikativ* kan enligt Andersson även kallas för *predikatsfyllnad* och står för ett predikativ som inte kan ”utelämnas utan att satsen blir ogrammatisk” (1994:76).

SAG väljer att dela upp satsledet i *bundna predikativ*, som innefattar *subjekts-* och *objektspredikativ*, och *fria predikativ*, som innefattar *adjektiv-* och *participfraser*, ofta inledda med *som*, samt *nominalfraser* inledda med *som* (SAG 3:326f).

6. Attributet

6.1. Termen *attribut* och dess beskrivning

De tidiga 1800-talsförfattarna tar inte upp attributet som ett särskilt satsled. Borelius talar om att subjektet kan vara invecklat, dvs. att dess ”beskaffenhet är bestämt genom fler begrepp”, och ger exempelmeningen ”Persikor, som hänga mot solen och hinna till en fullkomlig mognad, äro en förträfflig frukt” (1806:11). Moberg talar om en *beskaffenhet* som kan vara ”anförd om subjektet” och ger som exempel ”Den värdige N.N. [...]” (1815:48).

Fryxell är den förste som börjar närmare definiera attributet, dock utan att ge det en egen term. Han talar istället om det som en av flera olika typer av *Biord* som bestämmer andra satsled, Almqvist kallar samma fenomen för *Tilläggnings-ord* (Fryxell 1824:82, Almqvist 1832:142f). Boivie skriver att ett substantiv kan vara *utbildat* med ett adjektiv (1826:29f) men nämner på ett annat ställe något som han kallar *attributivum*. Detta ord använder han för att beteckna de ord *predikatet* (numer *predikativet*) kunde bestå av: adjektiv, particip och verb, en betydelse som enligt SAOB har sitt första belägg i svenskan 1793 (SAOB:A2647).

Den som för första gången använder ordet *attribut* i den betydelse vi känner idag är enligt SAOB Dahlström i sin från tyskan översatta latinska grammatik 1840 (SAOB A2647). Svedbom är den förste som tar upp termen i en svensk språklära tre år senare:

Det ting, som utgör subjektet i en sats, kan närmare bestämmas genom någon egenskap (A) eller titel (B), som tillägges tinget, eller genom något dess förhållande till andra ting (C, D, E) eller i anseende till antalet (F). [...] Subjektets bestämning, eller det, hvarigenom subjektet närmare bestämmes, kallas *Attribut* (1843:33).

Som exempel ger han bl.a. följande meningar: för A ”Svag is är farlig”, för B ”Konung David var from”, för C ”Äppelträdetts blommor äro hvita, för D ”Hans bok är gammal”, för E ”En man af kunskaper är värderad”, för F ”Tre män kommo till Abraham”. Svedbom nämner senare att även andra satsled än substantiv kan

bestämmas med attribut, och menar att *artiklar* inte räknas till detta satsled utan hör ihop med substantivet (1824:35f).

Efter Svedbom nämns attributet av alla de undersökta språklärorna, men uteslutande som en bestämning till substantiv eller substantivering, eller sent på 1900-talet till nominalfraser. Vid denna tid börjar också attributens olika varianter beskrivas efter sina positioner i förhållande till sitt huvudord: *framförställda* och *efterställda* (Thorell 1973:50ff, Lindberg 1976:151f, Andersson 1994:91, SAG 3:13f).

6.2. Undergrupper till attributet

Redan Fryxell avgränsar, när han skriver om *Biord*, vilka typer av ord som kan bestämma substantiv. Han menar att det handlar om: *artiklar*, *adjektiv*, *genitiver*, *adverb* och *prepositioner med nomen* (1824:82). Almqvist beskriver som *Tilläggnings-ord* både *attribut* och *adverbial*, men bland dessa finner vi flera av de kategorier som sedermera finns med i nästan varje språklära som beskriver satsledet attribut: *substantiv* eller *appositioner* ("gossen Gustaf slår hunden Karo."), *adjektiv* ("Sköna blomman står i gröna gräset."), *genitiver* ("Joakims häst skenar."). Han nämner också att satser kan "utbildas" genom bisatser (1832:142f).

Svedbom beskriver olika sätt att uttrycka *attributet*, men ger inte dessa underavdelningar några särskilda benämningar, förutom att han använder ordet *epitet* för att beskriva när ett framförställt substantiv i grundform är en bestämning till ett annat substantiv i satser som "Konung David" (1843:33f). Sundén använder termerna: *adjektivattribut*, *genitivattribut*, *prepositionsattribut*, varav *partitivattribut* är en del, samt *infinitivattribut*.

När Sundén beskriver *apposition*, som är en annan av hans underavdelningar till attributet, tar han exemplen "Konung Oskar herskar i Sverge och Norge." och dessutom "Oskar, konung i Sverge (= som är konung i Sverge), herskar äfven i Norge". Sundén presenterar här de båda konstruktioner som i den grammatiska litteraturen sedan under lång tid bildar underavdelningar till begreppet *apposition* (1869:163). Svedbom hade redan tidigare använt ordet *epitet* för att beteckna den konstruktion där *attributet* placerades före sitt huvudord och detta är en term som nu flera av de andra författarna tar upp. Ordet *apposition*, däremot, har två funktioner. Dels ses det som en term för den bisatsliknande fras där *attributet* placeras efter huvudordet, dels som ett sammanfattande begrepp för båda konstruktionerna.

Brate väljer, kanske för tydlighetens skull, att istället använda ordet *substantivattribut* som sammanfattande namn på *apposition* och *epitet* (1898:166f). Wessén förtydligar termen *epitet*, genom att kalla den *fast apposition* (1968:160), en term som sedan återkommer i andra grammatikor och finns med i SAG (1968:158ff, SAG 3:116).

Attribut är kanske inte i lika hög grad som *adverbial* ett uppsamlingsterm, men trots detta har det funnits en viss uppfinningsrikedom när det gäller att ge namn åt de olika underavdelningar som författarna funnit till satsledet. Ljung/Ohlander talar om *innehållsattribut* (1971:58), Lindberg dessutom om *titelattribut* för *epitet* (1976:151), Dahl talar om *kvantifikatorer* (1982:39f) och Jörgensen/Svensson om *medfrasattribut* (1986:68).

I SAG organiseras de olika attributen efter sin placering i förhållande till huvudordet, något som uppenbart är ett arv från Diderichsens positionsgrammatik (1946:222), och en del nya, strukturerande namn presenteras. Före huvudordet kommer *definit attribut*, som består av bestämd artikel tillsammans med eventuell bestämdhetsböjning, *kvantitetsattribut*, som anger antal och mängd, samt *adjektivattribut*, som vi känner till sedan tidigare. Efterställda attribut är: olika typer av bisatser som *attribut*, *predikativt attribut*, *prepositionsattribut*, *adverbattribut*, *apposition* samt *infinitivattribut*. SAG har således också rationaliserat bort den speciella typ av *apposition* som kallades *epitet* och stod före sitt huvudord. Detta helt enkelt genom att skifta huvudord, så att i frasen ”doktor Berglund” namnet istället för titeln betraktas som *fast apposition* och således också är efterställd (SAG 3:10, 13, 117).

7. Adverbialet

Adverbialet är ett av de mest svårdefinierade satsleden. I en not till översikten av ordklassen *adverb* uttrycker författaren till SAG svårigheterna såhär:

ANM. I. Adverben är en disparat ordklass inte bara semantiskt utan också syntaktiskt. Detta sammanhänger med att adverbialen är närmast negativt definierade, som den restgrupp av funktioner som blir över när de tydligare nominala, attributiva och verbala funktionerna har definierats (SAG 2:625f).

I detta kapitel kommer jag av utrymmesskäl att begränsa undersökningen av detta vidlyftiga satsled till att gälla själva ordet *adverbial* som övergripande term och hur denna definieras. Dessutom kommer jag helt kort att nämna lite om termerna *satsadverbial* och *agentadverbial* och dessas definitioner. Dessa båda typer av *adverbial* skiljer sig något från andra undergrupper i och med att de tidigare räknats som mer eller mindre självständiga satsled. Att beskriva hela *adverbialets* terminologi och definition, ens översiktligt, hamnar långt utanför målet med denna uppsats. Alltså finns det, inte minst när det gäller *satsadverbialet*, mycket som är värt att återkomma till.

7.1. Termen *adverbial* och dess beskrivning

I början av 1800-talet används ordet *adverbialt* för att beskriva hur vissa andra ordklasser i en sats kan fungera på samma sätt som ett *adverb* (Broocman 1813:50). Borelius nämner att adverben kan motsvaras av *prepositioner med sina fyllnader* vilket ger en första antydning om att ett nytt satsled håller på att få sin beskrivning (1806:36f). Broocman gör en slags uppdelning i kategorier, när han beskriver hur en sats kan ”utvidgas” och bestämma ”tid, ställe, sätt, grad, upphof, orsak, medel, ändamål” (1813:54). Fryxell är den förste som i samband med syntaxen nämner den kategori av *Biord* som enligt honom adverb utgör när de bestämmer rum, tid, sätt, myckenhet och visshet hos adjektiv och verb. Han använder sig också av samman-

sättningen *adverbial-satser* för de tillfällen då ”man ej kan eller vill bestämma ett förhållande i meningen hvarken genom adverb [...] eller genom Preposition med nomen” och ger exemplet: ”Drängen hugger, där han bor, ved.” (1824:82ff, 87). Även Boivie talar om hur *adverb* kan bestämma det han kallar för *attributiva ord*, vilket enligt hans uppfattning är liktydigt med adjektiv, verb och adverb (1820:46).

Som vid så många andra termer för satsled verkar det vara Svedbom som introducerar ordet *adverbial* som substantiv i svenskan. Han definierar det som en bestämning till *predikatet*, vilket för honom innebär såväl det *finita verbet* som *predikativet* i satsen. Han anger fyra olika typer av *adverbial*, som bestämmer ”rummet, tiden, sättet, orsaken” dvs. vad han kallar omständigheter. Svedbom menar att dessa *adverbial* inte bara kan utgöras av adverb, utan också av *subjektsord* i allmänhet, dvs. alla de typer av ord som kan stå som subjekt, men framför allt substantiv med eller utan prepositioner (1843:29).

Sundén definierar *adverbial* som ”den bestämning, som tillägges ett verb, adjektiv eller adverb med afseende på rum, tid, sätt eller någon annan omständighet” och har alltså inte, som Svedbom, låst *adverbial*et till att bestämma ett visst annat satsled, utan låter det, likt attributet, förklaras som bestämning till vissa ordklasser (1882:163).

Kungl. Maj:ts Betänkande från 1882 tar upp de likheter som finns mellan objekt och *adverbial* och nämner att dativobjektet mycket väl skulle kunna definieras som ett *adverbial*. Dessutom varnar kommittéledamöterna för att gå in för noga på olika kategorier när det gäller *adverbial*, eftersom åsikterna om till vilken kategori ett *adverbial* hör ”kan härutinnan, såsom erfarenheten lärt, vexla till och med bland lärarne” (s. 47f).

Brate börjar närma sig SAG:s definition av *adverbial*et som en restgrupp när han menar att *adverbial*, förutom att vara bestämning till adjektiv och adverb, kallas ”hvarje [...] bestämning till verb, som icke kan fattas som objekt” (1898:164f).

Bland de författare jag undersökt är Lindberg den första som använder termen *TSR-adverbial* som samlingsnamn för *adverbial* som talar om tid, sätt, rum, grad och orsak m.m. Termen återkommer sedan i andra grammatikor (Lindberg 1976:136, Jörgensen/Svensson 1986:99, Stroh-Wollin 1998:49).

Andersson använder, liksom senare SAG, en mycket vid definition när han introducerar *adverbialen*:

Alla bestämningar som inte har några speciella kännetecken kallas **adverbial**. *Adverbialen* kan sålunda precis som objekt och predikativ bestämma verb och particip, men de kan också bestämma adjektiv och adverb.

Adverbialen anger någon annan omständighet än handlingens föremål [...] (Andersson 1994:82).

SAG strukturerar upp denna mycket blandade grupp av satsled efter deras verbberoende, och säger att *partikeladverbial*, t.ex. ”Bär in tallrikarna!” är mest beroende av verbet, *bundna adverbial*, t.ex. ”Om detta vill jag inte tala med dig”, kommer närmast och minst verbberoende är naturligtvis det *fria adverbial*, t.ex. ”Jag kommer för din skull”. Den prepositionsinledda motsvarigheten till det *indirekta objektet* klassificeras nu som ett *bundet adverbial* (SAG 3:299, 409f).

7.2. Agentadverbial

Agentadverbial eller *agenten* är enligt SAOB troligen en svensk uppfinning, och det är Boivie som i sin språklära från 1820 första gången använder ordet *agent* som grammatisk term (SAOB A797). Han använder ordet i samma betydelse som den semantiska rollen *agens*, den som utför den handling som anges av det finita verbet:

Då ett transitivt verb är så brukadt, att agenten (eller det handlande, verkande subjektet) tillika står som subjekt i satsen, så kallas verbet aktivt [...] om det verkande subjektet, eller agenten, icke är satsens subjekt; utan om det föremålet, på hvilket verbets verkan öfvergår, står såsom subjekt i satsen: så kallas verbet *passivt* eller *passivum* (Boivie 1820:46).

Fryxell använder i sin svenska språklära från 1827 (SAOB A797) ordet *agent* enbart för att beteckna den handlande i en passiv sats och ersätter därmed den latinska termen *ablativ/ablativus* som tidigare ofta använts, bl.a. av Fryxell själv i den föregående upplagan av hans språklära (1824:81). Sundén placerar *agenten* bland *adverbialen* och Brate menar att det är fråga om en typ av *prepositionsadverbial* (Sundén 1882:163, Brate 1898:165).

Agenten är det av satsleden som verkar vara lättast att avgränsa. Från Sundén och framåt är alla överens om att *agenten* ska klassificeras som ett adverbial och att den betecknar den funktion subjektet får när en aktiv sats görs om till passiv. Jörgensen/Svensson talar om att satsledet är ett uttryck för endera av de semantiska rollerna *agens* eller *orsak* (1986:101). Den förra av dessa kallas också ofta *agent* och det är troligen på grund av risken för sammanblandning med den semantiska rollen som man från Andersson och framåt för att särskilja satsledet använder termen *agentadverbial* (Andersson 1994: 82, Stroh-Wollin 1998:49, SAG 1:151).

7.3. Satsadverbialet

Beckman är den förste som talar om en typ av adverbial som kan bestämma en hel sats. Han kallar det *satsadverbial* och anger två undergrupper, *allmänt satsadverbial* som bestämmer hela satsen och placeras som vilken som helst av det finita verbets bestämningar, t.ex. *naturligtvis*, *förargligt nog*, och *särskilt satsadverbial*, som måste placeras i avslutning till ”den satsdel som är viktigast för sammanhanget”, t.ex. *endast*, *redan* och *inte* (1904:164f). De övriga 1900-talsförfattarna nämner också *satsadverbial*, men förutom Beckman är det ytterligare tre där man kan se en tydlig utveckling av begreppet. Jag väljer att enbart redovisa dessa.

Thorell delar också upp *satsadverbialen* i Beckmans båda kategorier och delar ytterligare upp det *allmänna satsadverbialet* i grupperna *modalt* och *konjunktionellt* adverbial efter de typer av adverb som används. Han talar om att den förre modifierar hela satsen, medan den senare lyfter fram och poängterar ett annat satsled (1973:224f).

Hultman menar att *negationer* och *talarrattitydsadverbial*, som motsvarar Thorells *modala adverbial*, är de vanligaste typerna, medan de *konjunktionella* är viktiga för sammanhanget (1975:37). Andersson delar upp kategorierna ytterligare: *talarrattitydsadverbialen* delas upp i *modala* och *kommenterande*, *nekande satsadverbial* och *nekande tidsadverbial* menar han skulle kunna bilda en egen grupp, och slutligen föreslår han en grupp av *interaktiva satsadverbial*, med ord som används när en talare på något sätt vill påverka den som lyssnar, dit t.ex. *ju* och *väl* kan föras (1994:84f).

8. Sammanfattning

Jag har i denna uppsats översiktligt beskrivit vilka ord som använts i svenskan för olika satsled från artonhundratalets början och fram till nittonhundratalets slut. Här nedan diskuterar jag först några olika grammatikor och andra publikationer som påverkat satslärans ordförord, jag sammanfattar sedan resultaten av denna undersökning, för att till sist lämna en personlig kommentar till frågan om det finns ett behov av en enhetlig grammatisk terminologi för såväl lägre som högre undervisningsformer.

8.1. Nydanare och standardiserare

C.J.L. Almqvist gör i sin *Allmän språklära* från 1829 ett allvarligt menat försök att till hjälp för de yngre eleverna skapa en inhemsk grammatisk terminologi när han byter ut i en hel del av de förhärskande latinska termerna mot egna nytillverkade. Substantiv får t.ex. heta *Sak-Ord* och verb *Kraft-Ord*. Han går bara mycket kortfattat in på satsläran, där t.ex. *objektet* benämns *föremål*. När Almqvist några år senare, 1832, utvecklar satsläran i sin *Svensk språklära* återgår han till mer traditionella termer och anger sina svenska ord enbart som en alternativ terminologi vilken inte heller sätter några djupare spår hos andra författare.

Däremot går det inte att neka till att P.E. Svedbom lyckas med det han i förordet till sin 1843 år utgivna *Utkast till satslära* föresätter sig när han kallar sin bok ett ”försök att vägleda den grammatikaliska undervisningen i en annan riktning, än den hittills hos oss vanliga” (1843:V). Det är han som introducerar många av de syntaktiska termer vi använder än idag; *formellt subjekt*, *adverbial* och *attribut* är bara några exempel. I och med att samma termer används i andra språk är det dock orimligt att tro att Svedbom uppfunnit termerna själv; snarare kan de vara översättningslån.

Svedbom anger i sitt förord att han avviker såväl från det han kallar ”den gamla vägen” som från de han kallar sina ”Tyska föregångare på

den nya”. Detta stämmer med Bolanders antagande att det skulle kunna vara Karl Ferdinand Becker (Bolander 1980:9, 14) som med en tidig upplaga av sin *Schulgrammatik der deutschen Sprache* till viss del ligger till grund för Svedboms val av termer, och att tyskan således varit långgivande språk för de nya termer som introduceras med honom (Bolander 1980:9).

Att Kungl. Maj:ts *Betänkande angående likformig uppställning af grammatiska för rikets allm. läroverk afsedda läroböcker* påverkat terminologin för satslära i läroböcker i grundläggande undervisning i Sverige verkar stå utom allt tvivel. Den skolgrammatiska traditionen har än idag en stark ställning. Både *Grammatik på villovägar* och i *Retoriken kring grammatiken* beskrivs hur en ”likformig uppställning” verkligen åstadkommits. Bland annat beskrivs hur ett relativt nytugivet gymnasieläromedel i svenska ”uppenbarligen i efterhand försetts med tilläggsrubrikerna ’ackusativobjekt’ respektive ’dativobjekt’, trots att dess författare är djupt medvetna om att begreppen ger en oegentlig bild av nusvenskans kasussystem och trots att dessa rubriker saknar stöd i den text som följer” (Brodow et al. 2000:62). De termer som *Betänkandet* från 1882 rekommenderade är de samma som än idag används i skolor över hela Sverige.

Svenska Akademiens grammatik från 1999 har inte som klart uttalat mål att verka normerande på den grammatiska terminologin. Trots detta kommer den med all sannolikhet att starkt påverka både vilka termer som används och vilken betydelse som läggs i termerna inom den grammatiska beskrivningen av svenskan under långt tid framöver. Tor G. Hultman arbetar för närvarande med en förenklad version av SAG, som skall vara mer lätthanterlig både till form och innehåll och kunna användas som referenslitteratur och vid undervisning på t.ex. universitet och högskolor.

8.2. Sammanfattning av satsledens utveckling

Subjektet är ett satsled som varken när det gäller terminologi eller beskrivning varierat särskilt mycket i svenskan sedan det kom in i svenskan tillsammans med översättningen av de Sacys *Principes de Grammaire Générale* 1806. Termen gick från att i början på 1800-talet beskriva substantiv och pronomen med eller utan bestämningar samt infinitivfraser och bisatser på subjektspåsar, till att i mitten på 1800-talet stå för huvudordet i en subjektfras och sedermera bara ett enstaka ord som kunde ta andra satsled som bestämningar. I slutet på 1900-talet

började ordet *subjekt* åter stå som sammanfattande term för nominalfraser, infinitivfraser och andra satser på subjektspåsar i satsen.

Predikatsledet med det *finita verbet* har genomgått större förändringar. Från att ha benämnts *verb* eller *verbum* i början av 1800-talet fick det steg för steg överta termen *predikat* från det satsled som numer kallas *predikativ*. Vad som sedan ingått i termen *predikat* har precis som när det gäller termen *subjekt* varierat från att ordet *predikat* stått enbart för satsens *finita* och eventuella *infinita verb* till att stå för dessa, samt *verbpartiklar* och *reflexiva pronomen* eller till att stå för allt detta samt verbens bestämningar. SAG väljer idag bort ordet *predikat* som syntaktisk term och väljer istället att tala om ett *predikatsled* som har ett *finit verb* som huvudord.

Objektet med dess underavdelningar har vållat många författare till språkläror huvudbry. Kasusbeteckningarna från den latinska syntaxen, *ackusativen* och *dativen*, blev de första beteckningarna på dessa *fyllnader* eller *bestämningar* till verben. Ganska snart utvecklades två skolor när det gällde vad *objekten* skulle kallas. Den ena skolan menade att man borde behålla de latinska namnen, den andra skolan använde de från franskan av Borelius översatta termerna *omedelbar* och *medelbar* och varianterna *direkt* och *indirekt*. Båda skolorna skapade termer: *ackusativ-* och *dativobjekt* samt *omedelbart/direkt objekt* och *medelbart/indirekt objekt*. Under nästan hela 1800-talet fanns det en frihet att välja vilka termer man ville, men Kungl. Maj:ts betänkande från 1882 rekommenderade kasustermerna. Detta påverkade starkt terminologin fram till sista tredjedelen av 1900-talet när det gäller grammatik på universitetsnivå, och den är än idag förhärskande när det gäller grammatik på grundskole- och till stor del även på gymnasienivå.

Problemet med vilken term som skulle användas för att beskriva den prepositionsinledda fras som motsvarar det indirekta objektet diskuterades redan i slutet på 1800-talet och när det gäller detta satsled har terminologin varit mycket skiftande. Semantiskt sett står satsledet nära *objektet* medan det i ett strikt syntaktiskt perspektiv kan räknas som ett *adverbial*. I SAG har man valt att beskriva denna konstruktion som ett *bundet adverbial*.

Predikativen kallades i början på 1800-talet för *predikat*, en term som lånats in från filosofin och som i och med att man började skilja på den logiska och den syntaktiska terminologin istället kom att tillfalla *predikatsledet* i satsen. I den traditionella grammatiken fick satsledet heta *predikatsfyllnad* och representera det satsled som följde på verb av typen *vara*, *bliva*, *heta*, *kallas* som betraktades som relativt betydelsetomma och inte kunde stå utan efterföljande bestämning. Inom

språkvetenskapen diskuterade man länge dels vad satsledet skulle kallas, dels vilket omfång beskrivningen av dess syntaktiska funktion skulle ha. I och med Maria Bolanders avhandling 1980 benämns satsledet *predikativ*, en term som förekom som alternativ term under sista halvan av 1800-talet, och innefattar en vidare betydelse än skolgrammatikens *predikatsfyllnad*.

Terminologin när det gäller satsledet *attribut* har sedan termens introduktion i svenskan i mitten på 1800-talet framför allt varierat när det gäller benämningarna på dess talrika undergrupper.

Det omfångsrika satsledet *adverbial* har gått från att enbart vara en bestämning av omständigheter till att bli en uppsamlingsterm för det som om inte kan placeras i någon annan grupp. Under perioden som beskrivs har satsledet också kommit att innefatta *agentadverbial* och *negationer* som tidigare behandlades separat och *satsadverbial* som inte bestämmer enskilda satsled utan påverkar en hel sats.

8.3. Avslutning

Jag tror att det finns ett värde i att även på högre nivåer inom undervisningen ha en någorlunda enhetlig terminologi för t.ex. satslära, och att det kanske är just bristen på detta som gjort att läroböcker för lägre undervisningsstadiet istället för att följa den senaste utvecklingen inom språkforskningen valt att luta sig mot den traditionella grammatiken och göra ”som vanligt”. Undersökningen ger vid handen att utvecklingen inom språkvetenskapen de senaste 20 åren gått mot en större enhetlighet när det gäller terminologin inom satslära. Om Svenska Akademiens grammatik eller Hultmans förkortade version av denna kan anvisa en terminologi som, eventuellt ytterligare förenklad, skulle kunna användas i grund- och gymnasieskolornas läromedel skulle mycket vara vunnet. Då skulle studenter på grundkurser i svenska språket och andra moderna språk känna igen de termer som används vid högskolan från det de lärt sig på gymnasiet. Och det vattentäta skott som forfarande finns mellan de syntaktiska termer som lärs ut i skolorna och språkforskningens terminologi vara ett minne blott.

Litteratur

- Almqvist, Carl Jonas Love 1829. *Allmän språklära*. Stockholm.
- Almqvist, Carl Jonas Love 1832. *Svensk språklära*. Stockholm.
- Almqvist, Carl Jonas Love 1842–44. *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Örebro.
- Andersson, Erik 1994. *Grammatik från grunden. En koncentrerad svensk satslära*. Uppsala.
- Beckman, Natanael 1904. *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm.
- Betänkande = *Betänkande angående likformig uppställning af grammatiska för rikets allm. läroverk afsedda läroböcker jemte dertill hörande grammatiska utkast*. 1882. Stockholm.
- Boivie, P.G. 1820. *Försök till en svensk Språklära*. Stockholm.
- Boivie, P.G. 1826. *Försök till en svensk Syntax i enlighet med Läran om Satsen och Perioden*. Stockholm.
- Bolander, Maria 1980. *Predikativens funktion i svenskan*. Umeå.
- Borelius, Jakob 1806, se: de Sacy
- Brate, Erik 1898. *Svensk språklära för de allmänna läroverken*. Stockholm.
- Brate, Erik 1905. *Svensk språklära för de allmänna läroverken*. Förkortad upplaga. Stockholm.
- Brodow, Bengt, Nils-Erik Nilsson & Sten-Olof Ullström 2000. *Retoriken kring grammatiken*. Lund.
- Broocman, Carl Ulric 1813. *Lärebok i svenska språket*. Stockholm.
- Dahl, Östen 1982. *Grammatik*. Lund.
- Diderichsen, Paul 1946. *Elementær dansk Grammatik*. København.
- Enberg, Lars Magnus 1836. *Svensk språklära*. Stockholm. [Hänvisas till som SAS]
- Fryxell, Anders 1824. *Svensk språklära*. Stockholm.
- GV = Teleman, Ulf (red.) 1992, *Grammatik på villovägar*. Stockholm.
- Hammarsköld, Lorenzo 1818. *Första grunderna af grekiska språkläran för begynnare*. Stockholm.
- Hultman, Tor G. 1975. *Liten svensk grammatik*. Lund.
- Jørgensen, Nils & Jan Svensson 1986. *Nusvensk grammatik*. Malmö.

- Kylén, Nils Johan 1866. *Svensk språklära till tjänst för elementarläroverk*. Skara.
- Lindberg, Ebba 1976. *Beskrivande svensk grammatik*. Stockholm.
- Lindstedt, Torvald 1935. L.M. Enberg och Svenska akademiens språklära. I: *Nysvenska studier* 15. S. 50–58.
- Lindstedt, Torvald 1949. Behandlingen av meningsbyggnaden i äldre svensk grammatik. I: *Nysvenska studier* 29. S. 553–75.
- Ljung, Magnus & Sölve Ohlander 1971. *Allmän grammatik*. Lund.
- Loman, Bengt 1984. Ordföljder i svensk grammatik och retorik. I: *Festskrift til Einar Lundeby 3. oktober 1984*. Oslo.
- Malmgren, Sven-Göran 1991. Gustaf Sjöborgs *Schwedische Sprachlehre für Deutsche* och den svenska grammatiktraditionen 1750–1815. I: Malmgren, Sven-Göran & Bo Ralph (utg.), *Studier i svensk språkhistoria* 2. Göteborg. S. 154–164.
- Moberg, Peter 1815. *Försök till en lärobok för nybegynnare i Allmänna och svenska grammatiken*. Stockholm.
- NEO = *Nationalencyklopedins Ordbok*, 1995–1996. Höganäs.
- Noreen, Adolf 1904. *Vårt språk I*. Lund.
- Noreen, Adolf 1904. *Vårt språk V*. Lund.
- de Sacy, A.I. Silvestre 1806. *Grundreglorna af den allmänna språkläran*. Borelius, Jacob, övers. Upsala. [Hänvisas till som Borelius]
- SAG = Teleman Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1895–.
- SAS = Enberg, Lars Magnus 1836. *Svensk språklära*. Stockholm.
- Schweder, Carl Erik 1853. *Utkast till satslära jemte några allmännare syntaktiska reglor*. Lund.
- Sundén, D.A. 1869. *Svensk språklära för elementarläroverken*. Stockholm.
- Sundén, D.A. 1882. *Svensk språklära för elementarläroverken*. Stockholm.
- Svedbom, P.E. 1843. *Utkast till satslära med hufvudsakligt afseende på svenska språket*. Stockholm.
- Svensson, Jan 1992. Den problematiska hierarkin. I: Teleman, Ulf, (red.) 1992.
- Stroh-Wollin, Ulla 1998. *Koncentrerad svensk formlära och syntax*. Lund.
- Teleman, Ulf (red.) 1992. *Grammatik på villovägar*. Stockholm. [Hänvisas till som GV]

Teleman Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1986. *Svenska Akademiens grammatik. Bakgrund, avgränsning, innehållsplan*. Stockholm.

Teleman Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm. [Hänvisas till som SAG]

Thorell, Olof 1973. *Svensk grammatik*. Stockholm.

Wessén, Elias 1968. *Vårt svenska språk*. Stockholm.

Rapporter från ORDAT
Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000
ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfanger och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.